

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Industriële Revolutie, enkele nieuwe trends

Vries, Boudien de

Citation

Vries, B. de. (2003). De Industriële Revolutie, enkele nieuwe trends. *Leidschrift : De Maatschappij Op Stoom*, 18(September), 7-14. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72814>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72814>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Industriële Revolutie, enkele nieuwe trends

Boudien de Vries

In 1965 verscheen bij Cambridge University Press *The First Industrial Revolution* van Phyllis Deane. De auteur behoorde tot de zogeheten *balanced growth* historici die de transformatie naar een geïndustrialiseerde maatschappij zagen als een proces dat zich op allerlei fronten voltrok en niet louter op het technische vlak. Interdependente ontwikkelingen lagen ten grondslag aan dit transformatieproces, waardoor een evenwichtige groei optrad. Deane onderscheidde vijf revoluties: de agrarische, demografische, commerciële, transport- en uiteindelijk de technologische revolutie. Ze waren allemaal noodzakelijk en geen ervan was afzonderlijk voldoende als voorwaarde voor de Industriële Revolutie. Deze vijf revoluties moesten op een specifieke manier op elkaar inwerken zodat de drempel naar de moderne economische groei overschreden kon worden. Voor hele generaties historici was *The First Industrial Revolution* het eerste boek dat ze lasen over dit onderwerp. Er moeten vele tienduizenden exemplaren van verkocht zijn. De aanhoudende populariteit ervan is af te leiden uit het feit dat in 1979 een tweede, herziene druk verscheen. Nog steeds is dit boek uit voorraad leverbaar, via Amazon heb je het binnen enkele dagen in huis. Nu, bijna veertig jaar later, is die populariteit nog steeds goed voorstelbaar. Het is een buitengewoon helder geschreven en toegankelijk boek. Het heeft een geweldige reputatie gehad als introductie, als ‘textbook (...) for undergraduate students in faculties of economics, history, geography or social science’.¹ Maar hoewel het nog steeds leverbaar is, wordt het tegenwoordig weinig meer gebruikt.

De vraag dringt zich op wat er in die bijna veertig jaar is gebeurd in het onderzoek.² Had Deane het indertijd bij het verkeerde eind en grijpen we daarom nu naar iets anders? Nee, behalve misschien dat het begrip agrarische revolutie tegenwoordig met de nodige voorzichtigheid wordt gebruikt. De huidige agrarisch-historici zien geen breuk, maar veeleer een

---

¹ Tekst op de achterflap van de tweede druk.

² Een overzicht geven van de belangrijkste publicaties van de afgelopen jaren is ondoenlijk, en ook niet de bedoeling van deze inleiding. De artikelen in dit themanummer geven in de noten voldoende literatuur voor wie verder wil lezen. Ik signaleer enkele trends in het onderzoek, om zo de artikelen in deze bundel in een kader te plaatsen.

continue, vrij trage ontwikkeling tussen 1500 en 1850.³ Voor de rest zijn er vanzelfsprekend nieuwe onderzoeksresultaten beschikbaar over allerlei thema's die Deane behandelt. Het is dus geen wonder dat het beeld dat zij in 1965, respectievelijk 1979 kon schetsen, tegenwoordig op allerlei punten genuanceerd kan worden. Ik noem hier bijvoorbeeld het groeitempo van de nationale economie en de ontwikkeling van de levensstandaard. Is haar aanpak verouderd? Ja en nee. Nee, want haar hoofdstukken zijn nog steeds bruikbaar en vormen een goede introductie op bijvoorbeeld de rol van de commerciële of transportrevolutie in het industrialisatieproces. Bovendien zijn de revoluties die zij beschreef nog steeds kernthema's in veel onderzoek naar industrialisatieprocessen. Maar dit succesvolle boek is ook ouderwets geworden. Deane stelt een aantal vragen niet, of stipt sommige problemen die thans in het middelpunt van de belangstelling staan, alleen maar even aan. Het prachtige van het historisch onderzoek is dat nieuwe vragen nieuwe antwoorden en ook nieuwe inzichten opleveren. De artikelen in dit themanummer van *Leidschrift* weerspiegelen duidelijk die nieuwe vragen én inzichten.

Het artikel van Peer Vries, 'Hoe Malthus, uiteindelijk, ongelijk kreeg. De Industriële Revolutie in Engeland als het doorbreken van het Malthusiaans plafond', heeft een te bescheiden titel voor de rijke inhoud. De lezer krijgt in hoog tempo de belangrijkste thema's en de visie van de auteur daarop in het grote debat over de *Rise of the West* voorgeschoteld. Vries doet veel meer dan ingaan op de vraag naar de voorwaarden van moderne economische groei en het accent leggen op het gebruik van bepaalde energiebronnen, zoals hij bescheiden in de inleiding stelt. Groeitempo's, levensstandaarden, armoedegraden, de rol van instituties, demografische ontwikkelingen, het inzetten van energiebronnen voor productieprocessen, en dat alles vergelijkenderwijs vóór en na de Industriële Revolutie, én voor Azië en West-Europa, het komt allemaal aan bod. De vraag waarom er in de negentiende eeuw een gapende kloof ontstond tussen Europa en Azië, waarom er een industrialisatieproces op gang kwam in Engeland is niet nieuw, maar waar Deane, ook in de tweede druk van 1979, volstond met een paar bladzijden nogal losse opmerkingen over het hoe en waarom van het *starting point*, geeft het artikel van Vries in de tekst en in de

---

³ Zie bijvoorbeeld: Gary Hawke, 'Reinterpretations of the Industrial Revolution' in: Patrick O'Brien en Roland Quinault eds., *The Industrial Revolution and British society* (Cambridge 1993) en David Grigg, *The transformation of agriculture in the West* (Oxford 1992) 33.

noten overduidelijk aan hoe belangrijk deze invalshoek is geworden in het historische debat.

Door een langetermijnperspectief te hanteren en door comparatief te werk te gaan verbreedt en verdiept ons inzicht zich in waarom nu juist in de tweede helft van de achttiende eeuw, en waarom juist in Engeland de moderne economische groei begon. Ook op een andere manier weerspiegelt het artikel van Vries een nieuw trend, namelijk het kwantificeren van vergelijkingen of ontwikkelingen, ook als dat alleen kan op basis van wankele onderliggende gegevens. Als je stelt: Europa was rijker dan, of even rijk als Azië omstreeks 1750, dan heeft zo'n bewering alleen zin als er tenminste een poging gedaan wordt om haar kwantitatief te onderbouwen, anders kunnen we allemaal wel wat roepen, papier is geduldig.

Vries benadrukt dat de breuk met het verleden die de Industriële Revolutie betekende veel te maken had met 'kolen en stoom': de overschakeling van de inzet van organische energiebronnen, zoals hout, naar fossiele brandstoffen die eind achttiende eeuw nog onuitputtelijk leken. Een van de eersten die op deze cruciale overgang heeft gewezen is E.A. Wrigley, die dit onder andere poneerde in zijn *Continuity, chance and change. The character of the industrial revolution in England* (Cambridge 1988). Peer Vries wijst ons de weg in publicaties van de vele auteurs die na Wrigley deze gedachte verder hebben uitgewerkt. Wie in het *Rise of the West* debat is geïnteresseerd doet er goed aan het nieuwe boek van Vries, *Via Peking back to Manchester. Britain, the Industrial Revolution and China* (Leiden 2003) aan te schaffen. Vries toont aan dat in dit debat nog lang niet het laatste woord is gezegd.

Een van de punten waarop Vries aan het eind van zijn artikel kort ingaat is of er wel sprake is van een 'revolutie'. Was de nationale economische groei tijdens de Industriële Revolutie niet al te bescheiden om van een revolutie te spreken? Was er tot halverwege de negentiende eeuw niet te weinig groei van het reële inkomen per hoofd van de bevolking en de arbeidsproductiviteit? Vries meent dat er zeker sprake is van een breuk, omdat er onmiskenbaar een *take off* periode is aan te wijzen, waarin een revolutionaire overschakeling op nieuwe energiebronnen plaatsvond, die gaandeweg, en zonder aanvankelijk al te veel invloed te hebben op nationale groeicijfers, de basis legde voor een nieuwe economie. Ook in het artikel van Geoffrey Timmins, 'Gradualism versus discontinuity in the British Industrial Revolution: the case of Lancashire' is dit de kernvraag. Daarmee

zijn we bij een andere relatief recent debat aanbeland, waartoe N.F.R. Crafts in 1985 de aanzet gaf.⁴ Via lang niet altijd eenvoudig te volgen rekenmodellen poogde Crafts verantwoorde schattingen te maken van economische kerncijfers, zoals de omvang en ontwikkeling van de export, de reële inkomens, de industrie en de diensten. Volgens Crafts groeide de economie zo minimaal in de periode 1780-1801 – minder dan een half procent per jaar – en daarna slechts een pietsje sneller, dat alles pleit voor een gradualistisch standpunt. Timmins schuift, net als Vries, deze visie opzij. Met zijn casestudy over Lancashire benadrukt hij het sterke regionale karakter van de moderne economische groei.⁵ Over heel Engeland gezien was er hier snelle groei, daar stilstand en in sommige regio's zelfs achteruitgang. Geen wonder dat de nationale economie weinig groei vertoonde, maar achter de weinig indrukwekkende gemiddelde cijfers voor het hele land gingen snelle, regionale groeisurten schuil. In Lancashire was er eerder sprake van een opvallende discontinuïteit, dan van een graduele ontwikkeling.

Voor Timmins geldt deze discontinuïteit niet alleen op het gebied van groeicijfers, maar ook als het gaat om 'the way people led their working lives, especially in relation to the rise of factory production [... and] the manner in which intensifying industrialisation impacted on the built environment'.⁶ Deze benadering is een ander inspirerend thema in het onderzoek naar industrialisatieprocessen. Ik bedoel hier de aandacht voor de ervaringen van mensen tijdens de Industriële Revolutie. Welke veranderingen betekende de komst van de fabrieken voor, niet 'de factor arbeid', maar voor de levens van de mannen, vrouwen en kinderen? Welke gevolgen had een toename van arbeid buitenshuis voor de manier waarop die gezinnen functioneerden? Welke rol kreeg vrouwenarbeid? Hoe veranderde de manier waarop mensen met elkaar omgingen door de betere communicatiemiddelen? Welke nieuwe consumptiepatronen ontstonden en bij welke sociale groepen? Hoe vonden immigranten hun weg in de stedelijke samenleving? In zijn artikel besteedt Timmins vooral aandacht aan de overschakeling van thuis- naar fabrieksarbeid en het ontstaan van industriële kolonies: clusters van fabrieken en arbeiderswoningen zowel op het platteland van Lancashire als in de stedelijke kernen zelf. In een uitgebreidere studie samen met Steven King, *Making sense of the Industrial*

---

⁴ N.F.R. Crafts, *British economic growth during the Industrial Revolution* (Oxford 1985).

⁵ Zie voor de relevante literatuur noot 2 van het artikel van Timmins.

⁶ Zie het artikel van Timmins, pagina 17.

Revolution, gaat Timmins in op veel van de bovengenoemde vragen.⁷ Dit artikel in *Leidschrift* is ten slotte ook inspirerend omdat het aantoont dat archiefstudie nog steeds veel nieuws oplevert, in dit geval de bestudering van boedelinventarissen om bijvoorbeeld te achterhalen welke beroepen mensen hadden en hoeveel spinnewielen en weefgetouwen er in de cottages stonden.

Van Lancashire terug naar de wereldeconomie. Vries' artikel overstijgt de grenzen van de Europese geschiedenis, dat geldt evenzeer voor het artikel van Jurriën de Jong: 'Great Britain, the Industrial Revolution and the world economy, 1780-1914'. Daarmee sluiten zij beiden aan bij de belangstelling voor *global history*, ofwel wereldgeschiedenis. De voorsprong die de Britse economie door de Industriële Revolutie kreeg, had verregaande effecten op de handelspatronen. Daarbij kwam een revolutie in het transport (stoomschepen, koeltechnieken) in de negentiende eeuw, die enorme invloed had op productie- en consumptiepatronen, die op hun beurt immense, internationale stromen van kapitaal en arbeid tot gevolg hadden. In het kielzog ontstonden nieuwe vormen van communicatie en monetaire politiek. Op zichzelf was de wereldeconomie niet nieuw, maar de omvang ervan wel, en de verknoping van ver uit elkaar gelegen gebieden in één systeem evenzeer. Strikt genomen is het niet zo dat historici 'vroeger' geen enkele aandacht hadden voor de wereldwijde gevolgen van de industrialisatie. Maar hier geldt vooral dat nieuw onderzoek leidt tot nieuwe inzichten. De auteur laat zien dat een steviger kwantitatieve basis, dan wel gedurdere schattingen à la Maddison⁸ de onderzoeker tegenwoordig in staat stellen om de groei en het patroon van de internationale handel nauwkeuriger te analyseren. Daarmee kan ook een nieuwe bijdrage geleverd worden aan een 'klassiek' debat: dat over de achteruitgang van Groot-Brittannië, in de tweede helft van de negentiende eeuw. De Jong geeft in dit artikel op uitstekende wijze de hoofdlijnen aan van de omslag van vrijhandel naar protectie, waarmee hij aantoont dat in 1914 protectionisme en het creëren van een eigen geprivilegieerd afzetgebied dé voorwaarde werd voor economische groei.

De artikelen van Cátia Antunes en Joost Augusteijn weerspiegelen weer een ander facet van het hedendaagse onderzoek, namelijk de

---

⁷ Steven King en Geoffrey Timmins, *Making sense of the Industrial Revolution. English economy and society 1700-1850* (Manchester 2001).

⁸ A. Maddison, *The world economy: a millennial perspective* (Parijs 2001).

toenemende belangstelling voor de relatie industrialisatie-urbanisatie.⁹ Die richt zich onder andere op het groeipatroon van economieën en stedelijke netwerken, op de veranderingen in de ruimtelijke ordening en gebouwde omgeving van de fenomenaal uitdijende steden (zoals Timmins doet met zijn industriële kolonies) en op allerlei aspecten van het stedelijk leven, zoals bijvoorbeeld gezondheidszorg, positie van migranten, de sociale infrastructuur en de stedelijke (consumptie)cultuur.

Lange tijd is er van uitgegaan dat een groeiende economie automatisch een hogere urbanisatiegraad betekent. Antunes laat in haar artikel zien dat het niet zo simpel ligt: er is geen één op één relatie. Met twee bekende theorieën over stedelijke systemen - de centrale plaatsen theorie en de netwerktheorie - als leidraad, gaat zij in op de vraag hoe de vorm van het nieuwe stedelijke patroon dat ontstond door de Industriële Revolutie is te verklaren. Kleine stadjes, die een aantal verzorgende functies hadden voor de directe omgeving, krompen ineen en verloren daarmee hun diversiteit in functies, omdat nieuwe, snel expanderende stedelijke kernen, die aanvankelijk ontstonden bij de kolenmijnen, een enorme zuigkracht hadden op arbeid. De verdere verbreiding van het fabriekssysteem versnelde dit proces. Een kwestie van de-urbanisatie voor sommige regio's dus. Regionale stedelijke centra, met een groter achterland konden zich, hoewel ze niet altijd industrialiseerden, vaak handhaven omdat ze een gevarieerdere verzorgingsstructuur opbouwden. Maar ook voor een industriestad als Manchester geldt dat de diversiteit in de beroepsstructuur groot was, met andere woorden: Manchester bleef een centrale plaats, terwijl het dichtbijgelegen Liverpool een *gateway city* werd in een internationaal stedennetwerk. In dit artikel toont Antunes duidelijk aan hoe belangrijk theoretische noties zijn bij het interpreteren van de stedelijke groei.

Joost Augusteijn behandelt in zijn artikel 'Industrialisatie, urbanisatie en de Ieren. De sociale problematiek in Engeland, 1830-1850' een ander interessant thema in het stadshistorisch onderzoek, namelijk het 'denken' over de stedelijke samenleving. Door statistische informatie werd in de jaren dertig van de negentiende eeuw duidelijk in wat voor erbarmelijke omstandigheden de arbeiders leefden. Maar dit objectieve gegeven werd subjectief geïnterpreteerd: de Ieren, die massaal naar de Engelse steden waren gemigreerd om nóg ergere armoede thuis te

---

⁹ Zie ook de recent verschenen monumentale *The Cambridge Urban History of Britain*, met name deel II en deel III.

ontvluchten, werden door de middenklassen gezien als een oproerige groep, dronken, ziek en vaak werkloos. De moraal van de Engelse ongeschoolde arbeiders zou hierdoor negatief beïnvloed worden. Augusteijn toont aan dat de Ieren slechts een klein deel bijdroegen aan de bevolkingsgroei van de steden en er geen sprake was van Ierse getto's, zoals vaak werd gedacht. De Ieren waren gemiddeld wel armer dan de autochtone arbeiders. Na 1850 verminderden de grootste sociale spanningen door de sterke economische groei. Bovendien werd het duidelijk dat de overheid zich niet langer afzijdig kon houden bij de sociale problemen die zich voordeden in snel expanderende steden: gezondheidszorg, onderwijs, sociale woningbouw, sanitaire voorzieningen werden onderwerpen van zorg voor de stedelijke bestuurders. Toen verdween langzamerhand ook de negatieve kijk op de Ieren. Augusteijns artikel is een mooi voorbeeld van sociaal-historisch onderzoek dat de contemporaine opvattingen over de oorzaken van de sociale ellende die gepaard ging met de industrialisatie, plaatst in een groter kader, namelijk dat van de discussies over de rol van de overheid.

Ten slotte het artikel van Frida de Jong: 'Nieuwe technieken, nieuwe beroepen'. Vanzelfsprekend zijn de technische innovaties altijd een belangrijk aspect geweest in de bestudering van de Industriële Revolutie. Dit artikel gaat echter niet alleen over de innovaties zelf, maar veel meer over de invloed die zij hadden op de beroepsstructuur, de beroepsorganisaties en het technisch onderwijs. Daarmee past ook dit artikel in de trend naar meer aandacht voor de sociale en institutionele kanten van het industrialisatieproces. De Jong behandelt achtereenvolgens de technische en beroepsimplicaties van de overschakeling op stoom en aan het eind van de negentiende eeuw op elektriciteit. De auteur trekt de lijn door naar de twintigste eeuw en stipt nog even de gevolgen van de digitale revolutie voor de beroepsstructuur aan. De casestudy van de grafische sector illustreert op fraaie wijze deze voortdurende innovatie.

Samengevat: in de artikelen van dit themanummer van *Leidschrift* zijn de nieuwe trends in het onderzoek naar de Industriële Revolutie duidelijk aan te wijzen. De belangstelling voor de 'grote vragen', die alleen opgelost kunnen worden door een ruim geografisch en tijdsperspectief te hanteren (Vries); de invloed van de Industriële Revolutie op het dagelijks leven van mensen en het sterk regionale aspect van de industrialisatie (Timmins); de aandacht voor het ontstaan van een *global economy* (J. de Jong); de relatie tussen urbanisatie en industrialisatie en de gevolgen daarvan (Antunes), migratie, stedelijk leefklimaat en de rol van de overheid (Augusteijn); de

relatie techniek-beroepsstructuur (F. de Jong), het zijn stuk voor stuk thema's die in de oudere studies niet, of slechts mondjesmaat aan de orde komen. En natuurlijk zijn er nog meer thema's te noemen die niet aan bod komen in deze artikelen: ik noem bijvoorbeeld de veranderingen in de samenstelling van gezinnen en huishoudens, hun verschillende overlevingsstrategieën en consumptiepatronen, en de verschillende genderrollen in gezinnen. Er is een enorme rijkdom aan interessante literatuur sinds de eerste en tweede druk van *The First Industrial Revolution*. Het is dus tijd voor een nieuw standaardwerk als introductie voor eerste- en tweedejaarsstudenten. Mijns inziens komen daarvoor twee publicaties in aanmerking. Ik noemde al: Steven King en Geoffrey Timmins, *Making sense of the Industrial Revolution* (2001). De auteurs hebben gekozen voor een aantal grote thema's (bijvoorbeeld demografie, technologie, financiering, gezinsstructuur). Per thema geven ze een overzicht van de historiografie, laten zien wat voor bronnen er gebruikt worden en waar de problemen liggen bij de analyse en interpretatie daarvan. Ze hebben veel stukjes over het gewone dagelijkse leven en de levenscyclus van individuen, niet alleen aardig om te lezen, maar bewust gebruikt om te laten zien dat micro-historische gegevens reliëf geven aan generalisaties op nationaal en regionaal niveau. Een inspirerend boek. Van hoger theoretisch gehalte en alweer iets ouder, maar eveneens erg geschikt is Pat Hudson, *The Industrial Revolution* (Londen 1992).¹⁰ Dit boek heeft als voordeel dat er een apart hoofdstuk is opgenomen over *class and gender*, een thema dat bij King en Timmins slechts zeer zijdelings aan de orde komt. In beide boeken zijn de resultaten van nieuw onderzoek op een toegankelijke manier verwerkt, en ze zijn daarom geschikt als eerste kennismaking met de fascinerende discussies rond het thema van de eerste Industriële Revolutie. Maar helaas, wat er ook gebeurt, ook voor deze boeken geldt: 'If you are up to date to-day, how dismally out of date you will look to-morrow'.¹¹

---

¹⁰ In de literatuurlijst van de stofomschrijving van het eindexamen geschiedenis wordt de studie van Hudson wel genoemd, het boek van King en Timmins verscheen nadat deze literatuurlijst was vastgesteld.

¹¹ Logan Pearsall Smith, *Afterthoughts* V (1931) 1. Geciteerd in de inleiding van de tiende uitgave van Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal*.